

V. KIPARSKIS

PAR LATVIEŠU VĀRDU *dukte* 'LAIVAS DETAĻA'

Ka arī latviešu valodā ir kādreiz bijis leišu vārdam *duktē*, senprūšu *duckti*, senslavu *džšti*, sanskr. *duhitar* un citu radu valodu formām atbilstošais vārds *dukte* 'meita', par to protams nav nemazāko šaubu. Tomēr šis vārds no latviešu valodas pilnīgi izzudis, dodot vietu aizguvumam *meita* (ME II 593). Viduslaikos šis patapinātais vārds aizgūts atpakaļ Baltijas vācu valodā¹.

M. Rudzīte sniedz mums ārkārtīgi interesanto ziņu par profesora J. Endzelīna diemžēl neizdevušiem mēģinājumiem ievest vārdu *dukte* no jauna latviešu valodā un par baunēniešu izloksnē atrasto vārdu *dukte* laivas detaļas nozīmē². Šī detaļa ir citur pazīstama ar aizgūtiem nosaukumiem *branga* (ME I 323 : 'krumme Hölzer, die als Gerippe das Boot oder Schiff zusammenhalten, die Wrangen, Kniehölzer'; no viduslejsvācu *wrange* 'gewrungenes oder gebogenes Ding, gebogene Hölzer beim Schiffbau'), *kāri* daudzsk. (ME II 195—196 : 'das Knieholz (*brangas*) in Böten und Schiffen'; no igauņu *kaar* 'loks, aploks', ar mīkstinātu *r*), *riba* (ME III 521 : bei einem Boot : ķīlis, nuo kuŗa izplešas uz sāniem ribas (spantes); no viduslejsvācu *ribbe* 'sānkauls'), *spante* (ibid. un ME III 985; no vācu *Spant* tanī pašā nozīmē), un ar neskaidras cilts nosaukumu *tukte*, *tukta* jeb *tukts* (ME IV 258 : 'ein krumm gewachsenes Knieholz im Innern des Bootes'; daudzsk. *tukti* 'das Bootsgerippe'), ko J. Endzelīns saista ar leišu *tukta* 'дверной крюк'.

M. Rudzīte domā, ka šī laivas detaļa ir varbūt nosaukta ar radniecības terminu **dukte* tai laikā, kad šo vārdu vel lietoja ar sākotnējo nozīmi 'meita', tā kā laivas ķīli sauc par *māti* un citu laivas detaļu (vācu *Steven*) par *tēvinu*. Tas ir protams iespējams. Laivas ķīli sauc nevien lībiski *jemà* 'māte', igauņiski *emapuu* un somiski *emäpuu* 'mātes koks', bet arī krievu izloksnēs *матица*, atvasinājums no *мать* 'māte'. Man tomēr šķiet, ka M. Rudzītei būs taisnība, kad viņa no otras puses uzskata par iespējamu, ka baunēniešu *dukte* 'Knieholz in Booten' ir tikai fonētisks variants citur sastopamajam vārdam *tukta*, *tukte*, *tukts*. Šeit pieder, pēc mana uzskata, arī leišu vārds *tuktà* jeb *tùktas*, kuŗam Senns un Salys dod nozīmi 'hölzerne Türangel'³.

¹ Skat. V. Kiparsky, *Fremdes im Baltendeutsch*, Helsinki, 1936, 97—98.

² *Baltistica* III (1), 1967, 105—106.

³ Alfred Senn, Anton Salys, *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache*, Heidelberg, 1963, II, 731.

Šā vārda pirmnozīme varētu būt 'kautkas saliekts, likumains, sevišķi tāds koka gabals'. Visas minētās formas, kā latviešu *dukte*, *tukte*, *tukta*, *tukts* tā ir leišu *tuktà*, *tùktas* ir viegli izskaidrojamas kā aizgūvumi no viduslejšvācu valodas, kuŗā sastopams jau 1570. gadā vārds *duchten* 'transtra (kāda laivas detaļa)'. Vēlākie avoti dod šim vārdam (*Ducht* siev. dz.) nozīmi : 'auf Flußkähnen vierkantige, gekrümmte Balken von Eichenholz, deren stärkste Krümmung 6 Zoll beträgt und die 18 Zoll breit und 8 Zoll dick sind'⁴. Tagadējā vācu valodā *Ducht* nozīmē 'solu, kuŗā sēž laivas airētāji (Ruderbank)'. Šā vācu vārda etimoloģija ir gan skaidra : tam atbilst senaugšvācu *dofta* un senskandināvu *þopta* ar to pašo nozīmi, kas attīstījušas no pirmgermāņu **þuf(s)tōn* un ir varbūt rada ar latviešu *tupēt*, leišu *tupėti*⁵. Protams ir iespējams, ka latvieši šo aizgūvumu bija saistījuši ar savu seno vārdu **dukte* 'meita', ja šis vārds vēl toreiz nebija no latviešu valodas pilnīgi izzudis. Es par to gan šaubos, tāpēc ka latviešu vārds *meita* jau 1419. gadā bija ieviesies Baltijas vācu valodā⁶, un tam taču vajadzētu ieviesties vismaz dažus desmitus gadus agrāk latviešu valodā, lai vācieši to varētu no latviešiem patapināt.

Helsinki

ZU LETT. *dukte* 'KNIEHOLZ IN BOOTEN'

Zusammenfassung

Das von M. Rudzīte in Bauenhof (Bauņi) registrierte *dukte* 'Knieholz in Booten' dürfte am ehesten aus mnd. *ducht(en)* 'Spant, gekrümmter Balken in einem Flußkahn, Ruderbank' entlehnt sein, ebenso wie die anderweitig belegten lett. *tukte*, *tukta*, *tukts* 'id' und lit. *tùktas*, *tuktà* 'hölzerne Türangel' (ursprünglich wohl 'ein krummes Holzstück').

⁴ Fr. Kluge, Seemannssprache, Halle a. d. Saale, 1911, 197–198.

⁵ Friedrich Kluge, Alfred Götze, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 14. Auflage, Berlin, 1948, s. v. *Ducht*.

⁶ Skat. piez. 1.